

ТРАНСПОРТИ - ИҚТИСОДИЁТНИ МУҲИМ ТАРМОҒИ

Н.Б.Шаназарова

Тошкент давлат транспорт университети катта ўқитувчиси

О.Б.Эгамбердиев

Тошкент давлат транспорт университети асисстенти

С.М. Арслонбеков

Тошкент давлат транспорт университети доценти

Аннотация: Ушбу мақолада мамалакатнинг ижтимоий - иқтисодий ривожланишида автомобил йўллари муҳим кўрсаткич ҳисобланади, ташиш жараёнини транспорт коммуникациялари билан таъминлайди, автомобиль транспорти ҳаракатланувчи таркибининг иш унумдорлигини ошириш учун зарур бўлган шарт-шароитларни яратади, автомобиль йўлларидаги ҳаракат қатнови зичлигини ўзгартириш, геометрик омилларга ва уларни автомобиль транспорти томонидан тасарруф этилиши интенсивлигига боғлиқ равишда техник-тасарруф ҳолатларини таъминлаши баён этилган.

Калит сўзлар: транспорт маҳсулоти, техник-иқтисодий тизим, ижтимоий - иқтисодий ривожланиш, давлат-хусусий шериклик.

Аннотация: В данной статье автомобильные дороги являются важным показателем социально-экономического развития страны, обеспечивают транспортный процесс транспортными коммуникациями, создают необходимые условия для повышения производительности дорожного подвижного состава, изменения плотности движения, геометрических факторов и их транспорта, в зависимости от интенсивности утилизации государством.

Транспорт - барча иқтисодиёт тармоқларини боғлочиси вазифасини бажаради ва ўзига хос хусусиятга эга. Биринчидан, транспорт моддий маҳсулот ишлаб чиқармайди, иккинчидан транспорт маҳсулоти юк ва йўловчи ташиш хажми, учинчидан, бошқа иқтисодий тармоқлар каби маҳсулот захираси яратилмайди. Бундан кўриниб турибдики, транспорт мамалакатнинг ижтимоий - иқтисодий ривожланишида асосий омиллардан биридир. Транспортнинг самарали фаолиятида йўллар муҳим кўрсаткич ҳисобланади. Транспорт логистикасини ривожлантиришида автомобиль йўлларининг ўрни беқиёс. ундаги хизмат турларини замонавийлаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар

стратегияси” қабул қилинди .Ушбу стратегияда транспорт соҳасини ривожлантиришда бир қанча вазифалар белгиланган. Булар:

- миллий транспорт логистика компаниялари ўртасида рақобат даражасини ошириш;
- автомобиль парklarини кенгайтириш;
- йўл-транспорт инфратузилмасини янада ривожлантириш;
- экспортга мўлжалланган миллий маҳсулотлар нархларини рақобатдош қилиш мақсадида юкларни бир транспортдан бошқасига қайта юклаш пунктлари сонини ошириш;

– автомобиль йўллари ҳолатини яхшилаш ва йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш белгилаб ўтилган. Шунингдек, Ўзбекистон республикаси президентининг 2022- 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси дастурида Автомобиль саноатида кооперацияни янада ривожлантириш орқали ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга, экспорт ҳажмини 2 бараварга кўпайтириш ва маҳаллийлаштириш даражасини ошириш. Чирчиқ шаҳрида қишлоқ хўжалиги машинасозлиги ишлаб чиқаришини ягона саноат кластери усулида ташкил этиш вазифаси белгилаб қўйилди. Бугунги кунда транспорт маҳсулоти харажатлари миллий иқтисодиётни ривожланишида муҳим масала ҳисобланади. Сўнгги йилларда логистика харажатларини ўрганиш ва аниқлаш муаммоси билан боғлиқ масалалар кўплаб тадқиқотларда кўриб чиқилган. 90-йилларда. XX аср. логистика харажатларини ўрганиш ва аниқлаш муаммоси чет эл иқтисодчилари Д.Д.Шалек , М. Кристофер, Боверсох, К. Сковронек, Д.Р. Сток, Д.М. Ламберт томонидан, шунингдек, логистика харажатларининг назарий жиҳатларини ўрганиш бир қатор рус тадқиқотчилари (Вельможин, В.А. Гудков, Л.Б. Миротин, А.Л.Носов) томонидан амалга оширилган¹ бўлиб, улар логистика харажатларини меҳнат, моддий, молиявий ва ахборот ресурслари ва трансакцион харажатлари деб ҳисоблашган.

М. Куфелнинг фикрига кўра, "логистика харажатлари - бу харажатларнинг шундай тоифасики, бунда материалларнинг барча шакллари вақт ва маконда ҳаракатланишни режалаштириш, амалга ошириш ва бошқариш (технологик жараёнлар бундан мустасно) натижасида юзага келадиган корхона мулкидан фойдаланишнинг пул ифодаси"² бўлиб ҳисобланади.

¹ Миротин, Л.Б. Эффективная логистика / Л.Б. Миротин, .Э. Тышбаев, О.Г. Порошина. – М.: Экзамен, 2002. – 160 с.

² Kufel, M. Koszty przeplywu materialow w przedsiębiorstwach przemysłowych. Problemy budżetowania, ewidencji i kontroli / M. Kufel. – Wrocław: AE. – 1990. – 230p.

Шундай қилиб, барча иқтисодиёт тармоқларини ривожланишида логистика харажатлари, транспорт маҳсулоти, яъни ишлаб чиқаришдаги хом ашё ёки улгуржи ва чакана савдо тармоғидаги тайёр маҳсулотлар таннархи билан боғлиқ харажатларни ташкил этади.

Харакатлар стратегиясида белгиланган вазифалардан келиб чиқиб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 декабрдаги “2018-2022 йилларда транспорт инфратузилмасини такомиллаштириш ва юк ташишнинг ташқи савдо йўналишларини диверсификациялаш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ, транспорт инфратузилмасини ривожлантириш соҳасида — темир йўл, автомобиль ва авиация транспортини янада ривожлантириш ҳамда уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, юк ташиш бўйича улар томонидан кўрсатилаётган хизматлар даражаси ва сифатини ошириш, халқаро логистика марказларини барпо этиш, халқаро аҳамиятдаги автомобиль йўлларини, йўл бўйидаги зарур инфратузилмани қуриш ва реконструкция қилиш белгилаб ўтилган.

Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёев 28 ноябрь куни Ашхобод шаҳрида ўтган Иқтисодий ҳамкорлик ташкилотининг (ИХТ) 15-саммити ишида минтақадаги мавжуд транспорт йўлакларидан унумли фойдаланиш ва янгиларини яратиш тўғрисида фикр юритдилар. Давлат раҳбари минтақалараро транзит хабларини ташкил этиш, замонавий транспорт ва йўл инфратузилмаларини ривожлантириш, транспорт ва транзит тарифларини оптималлаштириш ҳамда қўшимча чегирмаларни тақдим этиш, халқаро юк ва йўловчи ташиш шартларини енгиллаштириш, транспорт соҳасини рақамлаштириш масалаларига аниқ ечимлар топиш муҳим эканини таъкидлади. Бу режаларни рўёбга чиқариш учун мамлакатимизнинг транспорт-коммуникация алоқаларини ривожлантириш ва транзит салоҳиятини кенгайтиришга қаратилган минтақавий стратегияни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида гапириб ўтди.

Автомобиль транспорти бошқа транспорт турларидан бир қатор ўзига хос бўлган фарқларга эга, хусусан, унга доимо янги юк ҳажмларининг турларини ўзлаштириб боришга тўғри келади.

Автомобиль транспортида ҳудудий-тармоқ бошқарувининг тизимини ташкил этиш иқтисодиётнинг бир қатор тармоқлари ва шаҳобчаларини ягона автомобиль - йўл мажмуига бирлаштиришни талаб қилади.

Мамлакатнинг автомобиль-йўл мажмуини режалаштириш ва бошқариш, унинг фаолият кўрсатиши ва ривожланишининг ижтимоий- иқтисодий хусусиятлари ва барча шаҳобчаларнинг бирлигини ҳисобга олиб, пировард мақсадни кўзлаган ҳолда амалга ошириши керак.

Автомобиль йўл мажмуи барча элементларининг умумий мақсади корхоналар ва аҳолининг юклари ҳамда йўловчилар ташишга бўлган эҳтиёжини қондиришдан иборат.

Автомобиль - йўл мажмуи фаолияти ва ривожланишининг мезони сифатида транспортга бўлган талабларни қондириш учун сарфланадиган ижтимоий (жонли ва буюмлашган) меҳнат миқдори қабул қилиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2 октябрь куни йўл хўжалигини ривожлантириш ва ушбу соҳага инвестицияларни кенг жалб қилиш масалаларига бағишланган йиғилиш давомида «Мамлакатимизда жами юкларнинг 98 фоизи ва йўловчиларнинг 88 фоизи автомобиль йўллари орқали ташилади. Кейинги йилларда юртимиз экспортида тайёр маҳсулотлар улуши кўпайиб бораётганлигини ҳамда келгусида уни янада ошириш режалаштирилганлигини, товарларни манзилга тез ва сифатли етказиш учун эса ривожланган йўл инфратузилмаси кераклигини таъкидлади.

Автомобиль йўллари қуриш ёки таъмирлаш ишларига халқаро ташкилотлар ва хусусий шерикларни фаол жалб қилиш зарурлиги жумладан, халқаро ва давлат аҳамиятига эга 1 минг 600 километр узунликдаги йўлларга доир 18 та йирик лойиҳани шундай ҳамкорлик асосида амалга ошириш бўйича кўрсатмалар берди. Ички йўлларни таъмирлашда ҳудудларнинг иштироки сезилмаётгани кўрсатиб ўтилди. Молия вазирлигига республика бюджетидан фақат умумий фойдаланишдаги йўлларга, ички йўлларга эса маҳаллий бюджетдан маблағ ажратиш тартибини жорий қилиш вазифаси қўйилди. Хорижий давлатларда йўл хўжалиги соҳасида давлат-хусусий шериклик яхши ривожлангани қайд этилди. Йўл бўйи инфратузилма объектларини бериш орқали лойиҳаларга инвесторларни жалб қилиш мумкинлиги таъкидланди. Мутасаддиларга давлат-хусусий шериклик асосидаги лойиҳалар доирасида йўл бўйи объектларини жойлаштириш ва улардан фойдаланиш тартибини ишлаб чиқиш топширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси йўл хўжалиги тизимини чуқур ислоҳ қилиш чоратadbирлари тўғрисида»ги ПФ-5890-сон [Фармони](#)га мувофиқ

Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси орқали ўтказиш пунктларида чет давлатлар автотранспорт воситаларининг, шу жумладан республикага кириб келаётган оғир вазнли ёки йирик габаритли транспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириши ва унинг ҳудуди орқали транзит ўтиши учун йиғимлар ва тўловлар амалга оширилиши, шунингдек, ташувчилар томонидан транспорт воситаларининг рухсат этилган вазн ва габарит параметрларига риоя этилиши устидан назорат божхона органлари томонидан

а

м

а

Г

с

70 фоизи — Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетига;

20 фоизи — Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги хузуридаги Автомобиль йўллари қўмитаси фаолиятини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш;

10 фоизи — Давлат чегараси орқали автомобиль ўтказиш пунктларида автотранспорт воситаларининг вазн ва габарит параметрларини қайд этувчи махсус автоматлаштирилган ўлчаш воситалари билан жиҳозланган замонавий назоратни ташкил этиш ҳамда ушбу божхона постлари худудидаги ички автомобиль йўлларини тегишли ҳолатда сақлаш учун мақсадли йўналтирилган ҳолда божхона органларининг бюджетдан ташқари жамғармасига йўналтирилади.

Умуман, автомобиль йўллари соҳасини тубдан ислоҳ қилиш учун манфаатдор вазирлик ва идоралар вакилларида иборат ишчи гуруҳ тузиб, 2020-2030 йилларда Автомобиль йўлларини ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш зарурлиги таъкидланди. Бу стратегияда, аввало, автомобиль йўлларини бошқариш тизимини тубдан такомиллаштириш чоралари белгиланди.

Умумфойдаланувдаги автомобиль йўлларида ташқари, мамлакатда sanoat, қишлоқ хўжалиги ва бошқа ташкилотларга хизмат кўрсатувчи корхона ва идораларга тегишли йўллар ҳам мавжуд. Бу йўлларнинг ҳам кўпчилик қисми қаттиқ қопламага эга. Идора ва ташкилотларга тегишли бўлган йўллар йўл хўжалиги таркибига крмайди. Улар тегишли ташкилот ва корхоналарнинг мулки саналиб, улардан иншоот сифатида фойдаланилади. Бу йўлларни таъмирлаш ва яроқли ҳолда ушлаб туриш шу корхоналарнинг зиммасига юклатилган.

Автомобиль йўлларининг у ёки бу туридан фойдаланишда (умумий юк кўтариш қобилияти, ўқларга тўғри келадиган юкланиш, габарит ўлчамлар, ҳаракатланиш тезлиги), ёнилғи - мойлаш материаллари харажати, автомобилларнинг ва уларнинг қисмларининг ейилиши, меҳнат унумдорлиги, ҳаракат хавфсизлиги ва ташиш таннархига ниҳоятда катта таъсир кўрсатади. Шу сабабли автомобиль йўлларининг транспорт-тасарруф кўрсаткичларининг яхшиланиши ҳаракатланувчи қисмини тасарруф этишга бўладиган харажатларнинг камайишига ва аксинча, уларнинг камайишига автомобиль йўллари тизимини кенгайтиришга ҳамда уларни яроқли ҳолда ушлаб туришга маблағлар етишмаслиги, ҳаракатланувчи қисмнинг ишлаш шароитини ёмонлашувига ва транспорт ҳамда бошқа турли харажатлар ва йўқотишларнинг ортишига сабаб бўлади.

Ҳозирда Автомобиль йўллари қўмитасида ҳам буюртмачи, ҳам пудратчи, ҳам эксплуатация қилиш функциялари тўпланиб қолгани оқибатида тизимдаги

корхоналар халқаро лойиҳаларда иштирок эта олмаяпти. Шу боис қурилиш ташкилотларини кўмита таркибидан чиқариб, улар негизида «Ўзавтойўл» акциядорлик компанияси ташкил этиш режалаштирилмоқда. Шунингдек, хусусий шериклар иштирокида тезкор автобанлар қуришга катта эътибор қаратилмоқда. Давлатимиз раҳбари йўллар сифатини оширишни лойиҳалаштиришдан бошлаш кераклигини таъкидлади. Бунинг учун лойиҳа ташкилотларини кўпайтириш, уларнинг моддий-техника базасини ва кадрлар таркибини кучайтириш бўйича кўрсатма берилди.

Шундай қилиб, йўл хўжалигини самарали олиб бориш, бутун автомобиль - йўл мажмуининг ишлашини, ишлаб чиқариш ва моддий ресурслар тежамини таъминлаб, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг жадаллашувига, яъни ҳудудларнинг (биринчи навбатда қишлоқ хўжалиги) ўзлаштирилишига, ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуаларининг ва саноат корхоналарининг ривожланишига имкон яратади.

Йўл хўжалигининг таркиби ва унинг ривожланиш қонуниятлари йўл хўжалиги барча умумфойдаланувдаги автомобиль йўллари, ҳамда бу йўлларни таъмирлаш ва яроқли ҳолатда бўлишини таъминловчи корхона ва ташкилотларни ўз таркибига олади.

Адабиётлар/Литература/Reference:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фврмони. // Халқ сўзи. 8 февраль 1017 йил.
2. Kufel, M. Koszty przeplywu materialow w przedsiębiorstwach przemysłowych. Problemy budżetowania, ewidencji i kontroli / M. Kufel. – Wrocław: АЕ. – 1990. – 229 p.
3. Миротин, Л.б. Эффективная логистика / Л.б. Миротин, Ы.Э. Тышбаев, О.Г. Порошина. – М.: Экзамен, 2002. – 162 с.
4. www.roadvay.uz, www.uzavtoyul (“Ўзавтойўл” ДАК)
5. Шанозарова, Н. Б. (2019). Перспективы развития логистических систем в сфере пассажирских перевозок. *Достижения науки и образования*, (7 (48)), 10-11.
6. Шанозарова, Н. Б., & Кенжаева, Б. О. (2020). Сущность логистических затрат и пути их оптимизации. *Проблемы науки*, (5 (53)), 32-33.